

Кримінальне право та кримінальний процес

підшлункової залози – \$70 тисяч, кісткового мозку – \$620 тисяч, легені – \$210 тисяч, роговиці ока – \$5 тисяч).

Логічними є внесені зміни до ст. 303 КК України з огляду на те, що проституція або примушування чи втягнення до зайняття проституцією розглядаються Конвенцією лише у контексті з торгівлею людьми.

Водночас є деякі терміни, які порівняно з Конвенцією не точно відображені у кримінальному законодавстві України.

Так, у ст. 3 Конвенції сформульовано поняття злочину, що має транснаціональний характер, і це якщо:

- a) він учинений у більш як одній державі;
- b) він учинений в одній державі, але суттєва частина його підготовки, планування, керівництва або контролю мала місце в іншій державі;
- c) він учинений в одній державі, але за участю організованої злочинної групи, яка здійснює злочинну діяльність більше, ніж в одній державі;
- d) він учинений в одній державі, але його суттєві наслідки мали місце в іншій державі.

З наведеного випливає, що для доведеності складу вказаного злочину вкрай необхідно зв'язати між собою усі наведені його елементи.

Таким чином, згідно з Протоколом (ст. 4) злочини визначаються як «торгівля людьми» тоді, якщо вони мають транснаціональну природу та скоєні із залученням міжнародної кримінальної групи, і в цьому сенсі є ще над чим працювати українському законодавцю.

Про те, що злочин «торгівля людьми», учинений в Україні, містить у собі усі риси транснаціонального характеру, можна говорити вже сьогодні з огляду на те, що цей злочин має всі його ознаки, що зазначені в ст. 3 Конвенції, і не було б помилкою імплементувати, тобто запровадити у національне законодавство, таке поняття, як «транснаціональна організована злочинна група», що збігалось б і з європейською термінологією.

На жаль, Україна ще не готова приймати такі закони і не в останню чергу це зумовлено її тимчасовими політичними та фінансовими труднощами, але в перспективі існуючий на теперішній час закон може бути змінено відповідно до міжнародних норм та з урахуванням потреб українського суспільства.

Процесуальні форми забезпечення рівності сторін у кримінальному судочинстві

***Л. В. Мединська**, здобувач кафедри кримінального права і процесу Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника*

Побудова правової держави в Україні диктує необхідність розширення демократичних засад при провадженні кримінальної справи, які визначали б стандарти охорони прав і законних інтересів осіб, що беруть участь у судочинстві.

У кримінальному процесі діяльність органів дізнання, досудового слідства, прокуратури і суду щодо порушення кримінальної справи, її розслідування і вирішення підлягає суворій процесуальній регламентації, яка визначається кримінально-процесуальним законом. Поширюється вона також і на учасників процесу та інших осіб, залучених до справи, утворюючи при цьому врегульований, обов'язковий правовий режим провадження у кримінальних справах та забезпечуючи реалізацію принципів правової держави в сфері правосуддя. Тому необхідним і особливо актуальним є встановлення процесуального порядку забезпечення принципу рівності сторін у кримінальному судочинстві, адже його реалізація можлива лише в межах певних процесуальних процедур, які істотно впливають на становище особи в кримінальному процесі.

Порядок процедури розгляду кримінальної справи в суді досліджували такі науковці, як М.А. Маркуш, Л.Б. Ісмаїлова, М.М. Полянський, А.В. Смирнов, М. Видря та інші, однак їхні напрацювання стосувалися лише окремих умов провадження кримінальної справи або ж дослідження засад змагальності. Питання процесуального порядку забезпечення рівності сторін у кримінальному судочинстві залишилося без належної уваги.

Особлива риса кримінального судочинства – це суворі процесуальна форма, детальна регламентація порядку розгляду кримінальних справ на всіх стадіях процесу¹.

Під процесуальною формою розуміють визначений законом порядок провадження у кримінальній справі загалом, порядок виконання окремих процесуальних дій та порядок прийняття процесуальних рішень².

Певна процесуальна форма визначена і щодо принципу рівності учасників судового процесу, яка передбачає певну процедуру його реалізації. Однак регламентація порядку розгляду кримінальної справи не завжди відповідає рівності прав у судочинстві.

Одним із проявів незабезпечення рівності учасників при розгляді справи в суді є положення закону про вручення копії обвинувального висновку не пізніше як за три доби до дня розгляду справи лише підсудному. Всі інші особи повідомляються про день розгляду справи в суді в той же строк (ст. 254 КПК України). Тобто потерпілому та захиснику копії обвинувального висновку взагалі не вручаються. Як видається, вручення копії обвинувального висновку повинно відбуватися одразу ж після затвердження його прокурором та до направлення справи до суду, причому не лише обвинуваченому, а й потерпілому та захиснику. Такий порядок ознайомлення з обвинуваченням унеможливить «зміну» чи «коригування» обвинувачення під час попереднього розгляду справи суддею та сприятиме можливості підготуватися до спростування чи підтвердження його сторонами в суді.

На переконання Л.В. Кречетової, зміна порядку вручення копії обвинувального висновку, тобто вручення його прокурором ще до передачі справи в суд, а не судом, дасть змогу зменшити кількість клопотань зі сторони захисту безпосередньо в судовому засіданні, що в більшості випадків призводить лише до затя-

¹ Туманянц А.Р. Контрольні функції суду у сфері кримінального судочинства. – Х., 2000. – С. 9.

² Лобойко Л.М. Кримінально-процесуальне право: Курс лекцій. – К., 2008. – С. 19.

Кримінальне право та кримінальний процес

гування процедури розгляду справи. Надання такої можливості є логічним завершенням права обвинуваченого знати, в чому він обвинувачується і на основі яких матеріалів, що впливає на ефективність реалізації права на захист³. Така позиція є логічною та сприяє рівності прав у судочинстві.

Вираженням рівності при безпосередньому розгляді кримінальної справи в суді першої інстанції є обов'язковість участі сторін процесу. Однак чинний КПК України визначає обов'язкову участь лише підсудного та прокурора, щодо інших учасників процесу, то вказівки на їх обов'язкову присутність у законі немає. Якщо ж підсудний чи прокурор не з'являється в судове засідання, то слухання справи належить відкласти (статті 288, 289 КПК України). За неявки ж у судовому засіданні потерпілого суд може продовжувати розгляд справи, попередньо вислухавши думку учасників судового розгляду, якщо можливо у відсутності потерпілого з'ясувати всі обставини справи і захистити його права і законні інтереси (ст. 290 КПК України). А чи можливо захистити права та законні інтереси особи за її відсутності? Напевне, що ні, навіть незважаючи на те, що явка прокурора, який підтримує обвинувачення в суді, є обов'язковою.

Суди, як правило, керуючись частиною третьою ст. 254 КПК України, своєчасно повідомляють потерпілого про день і місце судового розгляду кримінальної справи. Проте в деяких випадках вони не забезпечують належним чином явку потерпілого в судовому засіданні. Наприклад, Соснівський районний суд м. Черкас, розглядаючи справу за обвинуваченням П. за частиною першою ст. 190 КК України, порушив права потерпілого Г., котрого було визнано цивільним позивачем, оскільки не повідомив його в установленому законом порядку про день слухання справи, яку розглянув без його участі⁴. У зв'язку з наявністю таких випадків п.12 постанови Пленуму Верховного Суду України від 2 липня 2004 р. № 13 «Про практику застосування судами законодавства, яким передбачені права потерпілих від злочинів» зобов'язує суди вживати всіх можливих заходів щодо забезпечення участі потерпілого в судовому засіданні. Розгляд справи за відсутності потерпілого (законного представника) без виклику його в судовому засіданні є істотним порушенням його процесуальних прав і може стати підставою для скасування вироку чи іншого судового рішення⁵.

Такими, що потребують дослідження, є й питання обсягу прав потерпілого та підсудного. Так, у результаті дослідження положень статей 263 та 267 КПК України, в яких визначено відповідно права підсудного та потерпілого під час судового розгляду, можна констатувати, що обсяг прав підсудного є значно більшим, ніж у потерпілого. Так, підсудний має певні права, які не надані потерпілому, це, зокрема, право на колегіальний розгляд справи, мати захисника, просити суд про оголошення доказів, звертатись до суду з останнім словом.

Можливість потерпілого брати участь у судових дебатах визначена в ст. 267 КПК України. Стаття 318 КПК України також визначає потерпілого в складі

³ Кречетова Л.В. Защитник в уголовном процессе: Учеб. пос. / Под ред. А.П. Гуськовой. – Оренбург, 2000. – С. 88.

⁴ Практика застосування судами законодавства, яким передбачені права потерпілих від злочинів // Вісник Верховного Суду України. – 2005. – № 1 (53). – С. 27.

⁵ Постанова Пленуму Верховного Суду України від 2 липня 2004 р. № 13 «Про практику застосування судами законодавства, яким передбачені права потерпілих від злочинів»: Постанови Пленуму Верховного Суду України у кримінальних справах. – К., 2008. – С. 423.

осіб, які беруть участь у судових дебатах. Але суди часто діють усупереч наведеному положенню закону. Абзац третій п. 29 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про практику застосування судами законодавства, яким передбачені права потерпілих від злочинів» роз'яснює, що ненадання слова в судових дебатах потерпілому є підставою для скасування вироку. Так, Апеляційний суд Автономної Республіки Крим скасував вирок Сімферопольського районного суду, який при розгляді справи за обвинуваченням Г. за частиною першою ст. 115 КК не допустив потерпілого до участі в судових дебатах⁶.

Суд не тільки повинен забезпечити потерпілого правом виступу в судових дебатах, з'ясувавши чи бажає він скористатися цим правом (інакше він буде позбавлений можливості сформулювати свої вимоги, викласти свою позицію з приводу виступу державного обвинувача і висловити заперечення), та запропонувати потерпілому після закінчення судового слідства скористатися правом участі в судових дебатах, але і роз'яснити йому до початку розгляду справи, коли він цим правом наділений⁷.

На стороні обвинувачення в судовому розгляді беруть участь прокурор та потерпілий, які є повноправними учасниками судочинства з широкими повноваженнями. Однак правове становище прокурора і потерпілого суттєво різняться. Прокурор діє як професіонал-юрист, а потерпілий – як особа, залучена до кримінальної справи у зв'язку з подією злочину. Для процесуальних дій потерпілого характерним є диспозитивність. Він може відмовитися від реалізації своїх прав, особливо щодо підтримання обвинувачення, і повністю покласти на прокурора. На відміну від потерпілого прокурор не зацікавлений у результатах розгляду справи. Прокурор підтримує державне обвинувачення в суді в силу своєї державної служби, керуючись інтересами держави, суспільства⁸. Як свідчить судова практика, факторами, які негативно впливають на забезпечення прав потерпілих у судовому процесі, є, з одного боку, недостатня правова обізнаність цих осіб, відсутність у них коштів на оплату послуг представників, а з іншого – пасивне ставлення окремих державних обвинувачів до захисту зазначених прав.

Оскільки потерпілий є непрофесійним учасником судових дебатів, то, звичайно, він не може і професійно підготуватися та виступити з судовою промовою в судових дебатах. Замість потерпілого, у випадку його відмови від виступу, або поряд з ним, у судових дебатах може виступати його представник, який є самостійним та рівноправним учасником судового розгляду. Найчастіше у кримінальному процесі представниками потерпілого виступають адвокати, для яких захист прав та законних інтересів громадян є професійним обов'язком⁹.

Незабезпечення потерпілому права брати участь у судових дебатах необхідно вважати грубим порушенням принципу рівноправності, бо на цьому етапі судо-

⁶ *Практика застосування судами законодавства, яким передбачені права потерпілих від злочинів.* – С. 28.

⁷ *Маркуш М.А.* Принцип змагальності в кримінальному процесі України: Монографія. – Харків, 2007. – С. 148.

⁸ *Юрчишин В.М.* Обвинувачення в судах України. – Чернівці, 2005. – С. 117.

⁹ *Загорський О.Б.* Судові дебати в кримінальному процесі: правові та психологічні проблеми: Монографія. – Івано-Франківськ, 2005. – С. 81.

Кримінальне право та кримінальний процес

вого розгляду кожна з сторін прагне переконати суд у правильності своїх позицій.

Важливим етапом судового розгляду справи є останнє слово підсудного, в якій підсудний викладає своє ставлення до пред'явленого йому обвинувачення. Однак, на думку М.М. Полянського, в цьому не виражається перевага підсудного. Надання підсудному останнього слова тільки урівнює позиції обвинувачення і захисту. Останнє слово підсудного є його важливою гарантією, а також у цьому проявляється значна увага до особи підсудного¹⁰.

У судовому засіданні право на захист реалізується передусім через право мати захисника. Безпосередньо в судовому засіданні це право надається лише підсудному. Потерпілий має право під час судового розгляду особисто або через свого представника підтримувати обвинувачення (частина четверта ст. 49 КПК України). Можливість мати представника, яким може бути адвокат, близькі родичі, законні представники та інші особи, ще не означає наділення їх такими ж правами, як захисника підсудного. Частина третя ст. 52 КПК України зазначає, що представники потерпілого, цивільного позивача чи відповідача користуються процесуальними правами осіб, інтереси яких вони представляють. А як зазначалося, права потерпілого є дещо вужчими, ніж права підсудного та його захисника. Вагаємо за необхідне визначити обов'язок держави надавати безоплатну правову допомогу потерпілим від тяжких та особливо тяжких злочинів, адже потерпілими від злочинів є люди різних професій та соціальних груп, які переважно не мають юридичних знань і не можуть скористатися своїми правами.

У комплексі забезпечення рівності сторін у кримінальному судочинстві важлива роль належить професійним учасникам процесу: прокурору та захиснику підсудного. У кримінально-процесуальному законі відсутнє положення, яке визначало б обов'язкову участь поряд з прокурором захисника підсудного в судовому розгляді, що не сприяє рівності прав у судочинстві.

Розкриваючи права та обов'язки прокурора і захисника як учасників судового розгляду, чинний КПК України відходить від вимоги рівності їх прав. У частині другій ст. 264 КПК України визначено права прокурора в судовому засіданні: подає докази, бере участь у дослідженні доказів, заявляє клопотання і висловлює свою думку щодо клопотань інших учасників судового розгляду, викладає свої міркування з приводу застосування кримінального закону і міри покарання щодо підсудного. Тоді ж як захисник відповідно до частини першої ст. 266 КПК України сприяє підсудному в здійсненні його прав і захисті його законних інтересів, має право на побачення з підсудним, бере участь у дослідженні доказів, порушує перед судом клопотання про витребування і приєднання до справи нових доказів, що виправдовують підсудного або пом'якшують відповідальність, заявляє інші клопотання, викладає суду свою думку про клопотання інших учасників судового розгляду.

Як випливає із змісту зазначених положень закону, має місце невідповідність прав прокурора та захисника в судовому розгляді. Передусім це стосується права на подання доказів: прокурор має право подавати докази, а захисник – лише право на клопотання про витребування і долучення до справи нових доказів.

¹⁰ Полянський Н.Н. Вопросы теории советского уголовного процесса. – М., 1956. – С. 204.

Слід зазначити, що такий вид діяльності захисника, як подання доказів передбачений кримінально-процесуальним законом у п. 8 частини другої ст. 48, причому право на це захисник має не у конкретній стадії судочинства, а з моменту допуску його до участі у справі. Захисник у судовому розгляді не має рівної можливості представляти на основі своїх особистих оцінок докази, бо чинним законодавством він не наділений правом процесуального закріплення виявленої ним позитивної для свого підзахисного інформації. Тому вважаємо, що право на подання доказів згідно з правом прокурора має й захисник і у судовому розгляді справи, а тому воно повинне бути закріплене в ст. 266 КПК України.

Документом, який фіксує порушення забезпеченої чи незабезпеченої судом рівноправності сторін, є протокол судового засідання. Це форма закріплення досліджених судом доказів, на яких ґрунтується вирок і документ, що процесуально закріплює ці докази¹⁴. Відповідно до ст. 88 КПК України учасники судового розгляду мають право ознайомитися з протоколом судового засідання і подати на нього письмові зауваження, вказавши на його неправильність чи неповноту. За згоди з зауваженнями головуючий без виклику сторін посвідчує їх правильність. Вважаємо такі дії головуючого порушенням принципу рівності сторін при розгляді кримінальної справи, оскільки можливою є ситуація, що хтось із учасників процесу не поділяє позицію головуючого та особи, яка подала зауваження, однак згідно з кримінально-процесуальним законом вони позбавлені права висловити свою думку. Тільки незгода головуючого із зауваженнями на протокол є предметом розгляду в судовому засіданні з викликом усіх учасників судового розгляду.

Таким чином, враховуючи викладене, можемо стверджувати, що процесуальна регламентація прав сторін у вітчизняному кримінально-процесуальному законодавстві не завжди забезпечує рівність у кримінальному судочинстві. Це впливає з положень, які визначають порядок ознайомлення сторін з обвинувальним висновком, невідповідність прав потерпілого та підсудного, повноважень прокурора і захисника та інше. Тож сподіваємось, що наші пропозиції сприятимуть утвердженню рівності прав у судочинстві та збалансують процесуальні можливості учасників процесу при розгляді справи в суді.

Презумпція невинуватості – історико-правовий аспект

О. С. Котуха, ад'юнкт,
асистент Львівської комерційної академії

У сфері здійснення практичної правової роботи та в процесі вирішення завдань побудови правової держави в Україні одним із важливих напрямів державної діяльності є зміцнення правопорядку.

¹⁴ Маркуш М.А. Цит. праця. – С. 149.